

Ю. М. Терлецькакандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та соціального управління
Національний університет «Львівська політехніка»

ОСНОВИ РЕФЛЕКСИВНОГО УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ

У статті розкриваються сутність й основи рефлексивного управління навчальним процесом студентів, яке уможлиблюється посередництвом процесів інтелектуальної, особистісної, групової, міжсуб'єктної та змістовної рефлексії. Власне рефлексивне управління навчальним процесом студентів у вищій школі – це управління рефлексивним процесом, який поєднує діяльність тих, хто вчить (процес передання знань, умінь і навичок, що здійснюється викладачами) і діяльність тих, хто вчиться (процес учіння студентів), посередництвом поєднання, кооперації процесів інтелектуальної, особистісної, групової, міжсуб'єктної та змістовної рефлексії. Особистісна, групова, міжсуб'єктна, змістовна та інтелектуальна рефлексії в ході управління навчальним процесом студентів відбуваються в педагогічному середовищі, яке за своєю сутністю є рефлексивним середовищем,

Ключові слова: рефлексивне управління навчальним процесом студентів, інтелектуальна рефлексія, особистісна рефлексія, групова рефлексія, міжсуб'єктна рефлексія, змістовна рефлексія.

Постановка проблеми. У наш час – добу інформаційного суспільства – обсяг інформації в різних галузях науки постійно й суттєво збільшується. Нові знання з'являються фактично кожного дня, проте, і швидко «старіють». Під впливом цього поступово змінюється вища школа України, яка прагне не відстати від новітніх знань і наповнити ними зміст освіти. Проте на практиці спостерігаємо запізнення, відставання. Адже проблема полягає в тому, що за допомогою архаїчних форм і методів, освітніх та інформаційних технологій, орієнтованих на подання студентам готових знань, обмежених лише рамками їхньої майбутньої установлені на сьогодні діяльності, не можна працювати на випередження, тобто наповнити зміст освіти перспективними знаннями й уміннями.

Враховуючи те, що глобальне освітнє середовище розширює власні межі за допомогою інформаційних мереж, а також наявність у кожній галузі з кожної проблеми надто різномірних знань, розподілених за науковими напрямками, теоріями, концепціями тощо, то доцільним було б спонукати студентів до самостійного пошуку знань і вмінь з метою розв'язання тих чи інших завдань і проблем майбутньої фахової діяльності. Це можна реалізувати лише за допомогою ефективного управління викладачем вищої школи навчальним процесом студентів, здійснюваного на основі рефлексії суб'єктів й об'єктів навчання. Проте питання рефлексивного управління навчальною діяльністю студентів, як свідчить аналіз праць різних дослідників, є ще недостатньо розробленою. Унаслідок цього наше дослідження є актуальним.

Аналіз стану дослідження проблеми. Низка дослідників розглядає управління як процес неперервних, взаємопов'язаних дій, що забезпечують успіх функціонування будь-якої організації. Власне сукупність цих дій називають управлінськими функціями [5; 9].

Психологічні аспекти управління викладачами вищої школи навчальною діяльністю студентів у різних площинах і на різних рівнях складності розглядають дослідники педагогічної психології та педагогіки вищої школи [1; 2; 6; 7; 8; 11 та ін.]. Стосовно управлінської функції, то у більшості праць наголошується, що вона в наш час у вищій школі є головною.

Так, А.М. Алексюк стверджує, що предметом педагогічної діяльності в вищій школі є управління процесом навчання, освіти й виховання студентів, доцільна організація їхнього професійного розвитку [1].

Із позицій системного підходу й теорії управління розглядає навчання В.О. Якунін [11, с. 19-52]. І це правильно, оскільки педагог повинен «не вчити, а спрямовувати учіння, не виховувати, а керувати процесами виховання» [7, с. 232].

До основних функцій педагогічного управління Л.Г. Подоляк і В.І. Юрченко зараховують такі: 1) проєктивну функцію (визначення мети, завдань навчання й виховання); 2) конструктивну функцію (розроблення методів, прийомів і засобів забезпечення навчально-виховного процесу); 3) організаторську й регулятивну функції (практична організація навчально-виховного процесу); 4) комунікативну функцію (спілкування, взаємини між учасниками педагогічного процесу); 5) оцінно-корегувальну функцію» [8, с. 132].

Разом з цим А.С. Нісичук, О.С. Падалка й О.Т. Шпак прямо вказують на те, що педагогічна

діяльність «спрямована на реалізацію управління й формування навчальної діяльності того, хто навчається, проектування та організацію його діяльності» [4, с. 53].

Із вищевикладеного видно, що дослідники прямо не вказують на те, що управління навчанням студентів за своєю сутністю є рефлексивним управлінням, але власне описують його з таких позицій.

У прямій постановці сутність і зміст рефлексивного управління в організаціях розглядає М.І. Найдъонов [3]. На його думку, за своєю сутністю рефлексивне управління «полягає в необхідності розгляду його як системи управління рефлексивним процесом, який може бути не тільки детально (протокольо) описаний, а й змодельований. Розуміння рефлексивного процесу як послідовності змін рефлексивних рівнів (інтелектуального, особистісного й міжсуб'єктного, перемешованих змістовим, розширює поняття координованості в частині співвіднесення в ньому формалізованих та неформалізованих (смыслових) складових координації» [3, с. 106].

Проте в прямій постановці рефлексивне управління навчанням студентів у вищій школі не розглядалося.

Мета дослідження – розкрити сутність та основи рефлексивного управління навчальним процесом студентів вищої школи.

Виклад основного матеріалу. У ході дослідження ми виявили, що важливою психологічною особливістю керування викладачами вищої школи навчальним процесом студентів є те, що воно виявляється як рефлексивне управління на всіх етапах його здійснення. На нашу думку, власне рефлексивне управління навчальним процесом у вищій школі – це управління рефлексивним процесом, який поєднує діяльність тих, хто вчить (процес передання знань, умінь і навичок, який здійснюється викладачами), і діяльність тих, хто вчиться (процес учіння студентів). Зокрема мова йде про рефлексію суб'єктів й об'єктів навчального процесу, яка виявляється і як аналіз кожним із них суб'єкт-об'єктних, суб'єкт-суб'єктних й об'єкт-об'єктних учинків, дій, поведінки, діяльності, взаємин й переживань щодо передавання-засвоєння знань, умінь і навичок (далі - ЗУН), і як звернення свідомості (самосвідомості) викладачів для осмислення якості своєї педагогічної діяльності, а студентів – до осмислення своїх наявних і необхідних, бажаних ЗУН для майбутньої фахової діяльності.

Стосовно цього М.І. Найдъонов зауважує, що «поняттю «рефлексивне управління» надається значення спеціалізації управління, яке містить підсистему управління рефлексивним процесом і відбувається як щодо сталих суб'єктів, так і щодо суб'єктів, які перебувають на стадії становлення...» [3, с. 295].

Спираючись на те, що місце викладача, як керівника, у системі рефлексивного управ-

ління навчальним процесом студентів визначає завдання інтеграції сумісних зусиль з метою оволодіння студентами професійними та суспільно-гуманітарними знаннями, навичками й уміннями, підготовки до суспільного життя, то мова йде про внесення узгодженості в їхні дії, щоб кожен максимально виявив свої можливості під час розв'язання педагогічних завдань.

Викладачі вищої школи здійснюють рефлексивне управління навчальною діяльністю студентів через осмислене керування: а) їхнім учінням, вихованням (самовихованням) і розвитком (само-розвитком) студентів; б) інтелектуальними (пізнавальними), емоційно-почуттєвими, вольовими та мотиваційними процесами; в) процесами комунікації, взаємовідносин і поведінки; соціально-психологічними явищами в студентських групах, педагогічному середовищі та власне студентськими колективами; д) самостійною роботою студентів.

Особистісна, групова, міжсуб'єктна, змістовна та інтелектуальна рефлексії в ході управління навчальними процесом студентів відбуваються в педагогічному середовищі, яке за своєю сутністю є рефлексивним середовищем, оскільки в ньому здійснюється активна різнопредметна та специфічна за змістом взаємодія всіх учасників педагогічного процесу в ході розв'язання педагогічних завдань. Власне педагогічне середовище виступає змістовно-смыслову площиною взаємодії всіх учасників навчального процесу. Щодо цього М.І. Найдъонов зауважує: «Парадокс формування системи рефлексивного управління з огляду на присутність у складі суб'єктної системи як самодетермінованої сутності долається створенням спільного контуру події, яка через контроль використання ресурсів створює паритетні умови для реалізації різних форм суб'єктності» [3, с. 295].

У нашому випадку психолого-педагогічні впливи, взаємодію, контроль й оцінювання рефлексують як викладачі, так і студенти. Так відбувається управління рефлексивним процесом у континуумі індивідуально-групового суб'єкта. Фактично мова йде про особистісну й групову рефлексію. Взаємодія, взаємоузгодження й взаєморозуміння в ході навчальної діяльності здійснюються посередництвом інтелектуальної та особистісної рефлексії як студентів, так і викладачів.

Проте управління рефлексивним процесом у континуумі індивідуально-групового суб'єкта вимагає координованості, яка здійснюється через виявлення й співвіднесення в ній формалізованих і неформалізованих (смыслових) складових управлінської діяльності, якими є такі: 1) збирання психолого-педагогічної інформації про хід навчального процесу студентів; 2) аналіз психолого-педагогічної інформації; 3) прийняття рішення на зміну й корекцію навчального процесу студентів; 4) прогнозування результатів навчаль-

ного процесу студентів за умов відповідного психолого-педагогічного впливу; 5) проектування психолого-педагогічного впливу на навчальний процес студентів; 6) вибір, обґрунтування форм, методів і засобів психолого-педагогічного впливу на навчальний процес студентів; 7) реалізація психолого-педагогічного впливу на хід навчального процесу студентів; 8) результати навчального процесу студентів; 9) зворотний зв'язок.

Коротко розглянемо їх в континуумі індивідуально-групового суб'єкта в площині особистісної, групової, міжсуб'єктної, змістовної та інтелектуальної рефлексії в процесі рефлексивного управління навчальним процесом студентів.

Так, збір психолого-педагогічної інформації про хід навчального процесу студентів здійснюється викладачами вищої школи з використанням різних емпіричних методів, серед яких виділяють такі: спостереження, аналіз результатів діяльності студентів, незалежних характеристик, біографічний, а також об'єктивні, суб'єктивні та проєктивні методики (тести) тощо.

Аналіз психолого-педагогічної інформації передбачає застосування викладачами вищої школи операцій мислення, тобто аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, групування, класифікації та систематизації, а також форм мислення (судження, міркування, умовиводу й поняття). Такий аналіз дає змогу виявити наявний інтелектуальний рівень і навченість студентів, рівень їхньої мотивації до навчальної діяльності, характер перебігу в них психічних пізнавальних процесів, а також індивідуально-психологічні (темперамент, характер, здібності, спрямованість та ін.) й соціально-психологічні (статус, соціальну роль, соціальну позицію та ін.) особливості. Він здійснюється посередництвом знань педагогічної теорії та психології в їхньому прикладному аспекті, зокрема й стосовно своєї власної діяльності.

Для оцінки ефективності управлінського впливу на студентів важливі рефлексивні вміння викладачів вищої школи, які полягають в аналізі й оцінюванні своєї власної педагогічної діяльності, особистісних якостей, дій і вчинків, а також того, як він (викладач вищої школи) сприймається та оцінюється студентами.

Прийняття рішення на зміну й корекцію навчального процесу студентів полягає в прийнятті рішень, які спрямовані на вдосконалення й підвищення якості навчального процесу студентів. Ці зміни, наприклад, можуть стосуватися стилю управління, власної поведінки, взаємин зі студентами й студентськими групами, засобів формування мотивації, змісту чи методики викладання навчальної дисципліни, методики самостійної роботи та ін.

Прогнозування результатів навчального процесу студентів за умов відповідного психолого-педагогічного впливу полягає в тому, що викладач вищої школи має передбачити динаміку інтелек-

туальних, вольових, емоційно-почуттєвих, мотиваційних і поведінкових змін, які відбуваються або мають відбутися з конкретним студентом і/чи студентським колективом при тому чи іншому психолого-педагогічному впливові, а також виявляти й аналізувати тенденції їхнього розвитку, психологічні та соціально-психологічні бар'єри, наявні психолого-педагогічні проблеми та ін.

Проектування психолого-педагогічного впливу на навчальний процес студентів органічно пов'язане з рефлексією викладачів пізнавальної, вольової, емоційно-почуттєвої, мотиваційної та конативної сфер особистості студента для вироблення психолого-педагогічних орієнтаційно-проєктивних дій та операцій, сутність яких полягає в конструюванні змісту навчальної роботи.

Для здійснення управлінського проектування навчальною діяльністю студентів викладач має володіти високою продуктивністю розумової діяльності. Для цього потрібно мати гнучкий і рухливий розум, що виявляється в умінні приймати швидкі й адекватні рішення, а також визначати шляхи, форми, методи і засоби їхнього виконання; володіти логічністю розумової діяльності, яка характеризується послідовністю викладення думок і концентрацією розуму на певному предметі або явищі; мати широту розуму, яка дозволяє охопити широке коло проблем, щоб побачити й зрозуміти їхній взаємозв'язок і взаємообумовленість.

У цьому разі викладач розробляє модель психолого-педагогічного впливу в реальних соціально-психологічних і психолого-педагогічних умовах. Для побудови такої моделі він має володіти знаннями психології особистості, соціальної психології, вікової та педагогічної психології, психології впливу, диференційної психології, психології пізнавальної діяльності, мотивації та ін.

Вибір, обґрунтування форм, методів і засобів психолого-педагогічного впливу на навчальний процес студентів. Викладач вищої школи для реалізації запланованого та досягнення поставленої мети має застосувати адекватні форми, методи й засоби психолого-педагогічного впливу. Отже, він має рефлексувати теорію й практику здійснення психолого-педагогічного впливу.

Реалізація психолого-педагогічного впливу на перебіг навчального процесу студентів. Власне здійснення психолого-педагогічного впливу викладачем на студентів і студентські колективи відбувається посередництвом їхньої організаторсько-методичної діяльності як складової управління навчальною діяльністю студентів. Ця діяльність пов'язана з психолого-педагогічним забезпеченням включення студентів і студентських колективів у різні види діяльності. Таке забезпечення вимагає формування в студентів позитивної мотивації та волі, спрямованих на оволодіння ними навичками й уміннями роботи щодо «добування» професійних ЗУН.

У цьому контексті викладачеві потрібні орієнтаційні вміння, які полягають в його здатності, здійснюючи психолого-педагогічний вплив, формувати в студентів такі ідеали, ідеї, погляди, принципи, якості, на які б вони орієнтувалися у своїй життєдіяльності.

Надзвичайно важливими в здійсненні викладачем вищої школи рефлексивного управління є його комунікативні вміння, які містять взаємозалежні групи перцептивних навичок і вмінь, власне вміння педагогічного (вербального) спілкування, та педагогічну техніку, що дозволяє йому розуміти інших людей (студентів, колег).

Робота зі студентами вимагає від викладача, як керівника їхньою навчальною діяльністю, того, щоб він керувався педагогічними принципами індивідуального підходу, на основі якого враховують психологічні вікові, статеві та пізнавальні особливості особистості студента, його мотивацію тощо. Здійснення психолого-педагогічного впливу передбачає також формування мотивації досягнення успіхів у навчанні, яка полягає в постійному їхньому спонуканні до активної пізнавальної діяльності, професійно-орієнтованої поведінки, спілкування та діяльності тощо. Для цього викладач вищої школи повинен володіти відповідною сукупністю певних якостей і властивостей своєї особистості.

Результати навчального процесу студентів відображають реальні інтелектуальні, вольові, емоційно-почуттєві, мотиваційні та конативні зміни студентів, рівень їхньої навчальної успішності, розвитку тощо, а також їхнє ставлення як до викладача, так і до навчального процесу загалом. Результати навчального процесу студентів є підставою для його корегування, координації рефлексивного управління ним тощо.

Викладач у подальшому здійснює психолого-педагогічну корекцію спотворених чи негативних психолого-педагогічних явищ, а також враховує їх під час управління навчальною діяльністю студентів. Коригування також вимагає того, щоб викладач своєчасно вносив зміни у свою діяльність.

Зворотний зв'язок. На основі інформації про досягнуті результати знову відбувається особистісна, групова, міжсуб'єктна, змістовна та інтелектуальна рефлексія в змістовно-смісловому аналізі навчального процесу студентів, власної педагогічної діяльності викладачів й ефективності рефлексивного управління.

Висновки. Отже, управління викладачами вищої школи навчальною діяльністю студентів на практиці виявляється як рефлексивне управління навчальним процесом у континуумі індивідуально-групового суб'єкта. Рефлексивне управління навчальним процесом у вищій школі – це управління рефлексивним процесом, який поєднує діяльність тих, хто вчить (процес передання знань, умінь і навичок, що здійснюється викладачами), і тих, хто вчиться (процес учіння студентів). Зокрема мова йде про рефлексію суб'єк-

тів й об'єктів навчального процесу, яка виявляється і як аналіз й осмислення кожним із них суб'єкт-об'єктних, суб'єкт-суб'єктних й об'єкт-об'єктних вчинків, дій, поведінки, діяльності, взаємин і переживань щодо передавання-засвоєння знань, умінь і навичок, і як звернення свідомості (самосвідомості) викладачів для осмислення якості своєї педагогічної діяльності, а студентів – до своїх наявних і необхідних, бажаних знань, умінь і навичок для їхнього осмислення в площині майбутньої фахової діяльності.

Управління навчальною діяльністю студентів здійснюється через використання педагогічного середовища як рефлексивного, оскільки воно виступає змістовно-смісловуою площиною рефлексії всіх учасників навчального процесу. У процесуальному аспекті рефлексивне управління навчальною діяльністю студентів здійснюється посередництвом процесів інтелектуальної, особистісної, групової, міжсуб'єктної та змістовної рефлексії.

Подальших розвідок потребують процеси інтелектуальної, особистісної, групової, міжсуб'єктної та змістовної рефлексії під час рефлексивного управління навчальним процесом студентів.

Література:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник. Київ: Либідь, 1998. 560 с.
2. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Либідь, 2005. 400 с.
3. Найдьонов М.І. Формування системи рефлексивного управління в організаціях. Київ: Міленіум, 2008. 484 с.
4. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Видавництво центр «Просвіта», Пошуково-видав. агентство «Книга Пам'яті України», 2000. 368 с.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2003. 695 с.
6. Педагогіка и психология высшей школы: учеб. пособ. / отв. ред. М.В. Буланова-Топоркова. Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. 544 с.
7. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогіка: учеб. пособ. 4-е изд. Москва: Школа-Пресс, 2002. 512 с.
8. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: підруч., 3-те вид., випр. і доп. Киев: Каравела, 2011. 360 с.
9. Психология менеджмента: учеб. для вузов / под ред. Г.С. Никифорова. 2-е изд., доп. и перераб. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 639 с.
10. Шиянов Е.Н., Котова И.Б. Развитие личности в обучении: учеб. пособ. Москва: Издательский центр «Академия», 1999. 288 с.
11. Якунин В.А. Педагогическая психология: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В.А.: «Полиус», 1998. 639 с.

Терлецкая Ю. М. Основы рефлексивного управления учебной деятельностью студентов

В статье раскрыты сущность и основы рефлексивного управления учебной деятельностью студентов, которое осуществляется посредством процессов интеллектуальной, личностной, групповой, межсубъектной и содержательной рефлексии. Собственно рефлексивное управление учебным процессом студентов в высшей школе является рефлексивным процессом, который сочетает деятельность тех, кто обучает (процесс передачи знаний, умений и навыков, который осуществляется преподавателями), и тех, кто обучается (процесс обучения студентов), через сочетание, кооперацию процессов интеллектуальной, личностной, групповой, межсубъектной и содержательной рефлексии. Личностная, групповая, межсубъектная, содержательная и интеллектуальная рефлексии во время управления учебным процессом студентов осуществляется в педагогической среде, которая, по сути, есть рефлексивной средой.

Ключевые слова: рефлексивное управление учебным процессом студентов, интеллектуальная рефлексия, личностная рефлексия, групповая рефлексия, межсубъектная рефлексия, содержательная рефлексия.

Terletska Yu. M. Fundamentals of reflexive management of students' learning activities

The article deals with the essence and the foundations of the reflexive management of students' learning process. The management of the educational activities of the students by teachers of higher education establishments is proved to be as a reflexive management of their learning process on the continuum of an individual group entity in the practice. Actually the reflexive management of students' learning process at higher education establishments is the management of a reflexive process that combines the activities of those who teach (the process of transfer of knowledge, skills and abilities, carried out by teachers) and the activities of those who study (the process of student learning), through the combination, cooperation of the processes of intellectual, personality, group, interpersonal and meaningful reflection. Personality, group, interpersonal, meaningful and intellectual reflections take place in a pedagogical environment during the management of students' learning process which, in its essence, is a reflexive environment.

Key words: reflexive management of students' learning process, intellectual reflection, personality reflection, group reflection, interpersonal reflection, meaningful reflection.